

УДК 378.147–057.87:504

Наталя Казанішена,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри біології та
методики її викладання
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ЕКОЛОГІЇ

Стаття присвячена проблемам формування екологічної культури студентської молоді. Аналізуються методи, які можуть бути використані під час викладання екології. Розглядається їх сутність, значення та особливості, а також алгоритми побудови і застосування. Наводяться зразки творчих робіт студентів на екологічну тематику.

Ключові слова: екологічна культура особистості, методи формування екологічної культури студентів.

Статья посвящена проблемам формирования экологической культуры студенческой молодежи. Анализируются методы, которые могут быть использованы во время преподавания экологии. Рассматривается их сущность, значение и особенности, а также алгоритмы построения и использования. Приведены примеры творческих работ студентов на экологическую тематику.

Ключевые слова: экологическая культура личности, методы формирования экологической культуры студентов.

This article is devoted to the problems of ecological culture of the students. It analyzes methods that can be used while teaching ecology. It is considered their nature, value and features, as well as algorithms and applications. We give examples of creative works made by students on environmental issues.

Key words: ecological culture, methods of students' ecological culture formation.

У світлі загострення екологічних проблем та погіршення екологічної ситуації в державі й на планеті, не втрачає актуальності питання пошуку оптимальних шляхів гармонізації взаємостосунків людини і природи та переходу до збалансованого природокористування. У контексті зазначеного, у педагогічній науці сьогодні значна увага надається формуванню екологічної культури особистості як важливої передумови

переходу до стійкого розвитку суспільства.

Зауважимо, що науковці розглядають теоретичні та методичні аспекти формування складових екологічної культури різних вікових категорій суспільства. Зокрема, методологічні підходи на засадах філософії та концептуальні положення екологічної освіти й виховання відображені у працях В. Бровдія, М. Дробнохода, О. Захлебного, І. Зверєва, М. Кисельова, В. Крисаченка, Г. Пустовіта та ін. Водночас праці О. Грошовенко, І. Кореневої, Н. Лисенко, В. Маршицької, Г. Тарасенко, І. Павленко, З. Плохій, М. Філоненко та ін. присвячені проблемам екологічної освіти й виховання дошкільників. Проблеми розвитку та вдосконалення екологічної освіти й виховання учнів середніх, старших класів охарактеризовані у наукових працях В. Вербицького, О. Колонькової, С. Лебідь, Н. Левчук, О. Пруцакової, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, С. Шмалей та ін. У дослідженнях Т. Вайди, Н. Грейди, Н. Єфименко, Л. Курняк, Л. Лук'янової, О. Матеюк, Л. Титаренко, М. Швед та ін. розглядається розвиток екологічного мислення, культури, свідомості студентів вищих навчальних закладів.

Аналіз означених праць та практики організації екологічної освіти у вищій школі дає підстави зробити висновок, що сьогодні простежується недостатній рівень сформованості екологічної культури студентської молоді, їхньої відповідальності за збереження навколишнього середовища і практичної підготовки до вивчення й охорони природи. Водночас, здійснений в рамках дослідження аналіз психолого-педагогічних праць, галузевих стандартів вищої освіти, навчальних планів та програм підготовки фахівців у вищому навчальному закладі, засвідчив потенційні можливості у забезпеченні формування екологічної культури студентів на заняттях екології.

Метою статті є теоретичне обґрунтування й характеристика ефективних форм і методів розвитку екологічної культури студентів під час вивчення екології у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Як засвідчив аналіз стану викладання екології в університеті, під час проведення навчальних занять та організації позааудиторної навчально-виховної роботи студентів викладачі переважно надають увагу формуванню системи знань, визначених навчальною програмою дисципліни. З метою розвитку й поглиблення екологічних знань студентів нами було доповнено зміст навчальної дисципліни «Екологія» питаннями, що сприяють глибшому пізнанню та усвідомленню масштабності сучасних екологічних проблем, основних причин та перспектив їх розвитку, можливих шляхів подолання та уникнення подальшого розвитку й загострення.

Основними формами навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі є *лекції*. Під час організації нашої дослідної роботи для студентів читалися лекції про цікаве у світі природи, лекції, що

висвітлювали екологічну ситуацію на планеті, сутність та причини екологічних проблем сучасності на локальному, регіональному та глобальному рівнях тощо.

Найбільш використовуваним методом під час викладання екології є *бесіди*. Перевагою бесід є те, що майбутні вчителі активно сприймають навчальний матеріал, тому викладач одразу може оцінити рівень його засвоєння, за потреби коригуючи зміст і хід бесіди. Водночас, бесіди мають і свої недоліки, зокрема, вони займають багато навчального часу, вимагають високого рівня майстерності викладача.

Екологічна освіта й виховання не можуть зосереджуватися тільки на оволодінні екологічними знаннями. Важливим завданням є розвиток інших складових екологічної культури особистості – ціннісних орієнтирів, екологічно доцільних мотивів поведінки, вмінь, що визначають екологічно обґрунтований характер поведінки в довкіллі.

У контексті останнього, сьогодні вагомим значення набувають *нестандартні форми й методи роботи*, а також *інтерактивне навчання*, сутність якого полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної та активної взаємодії всіх його учасників [2, с. 9]. У дослідній роботі нами застосовувалися нестандартні форми й методи та інтерактивні технології навчання й виховання студентів як під час аудиторної, так і в позааудиторній освітньо-виховній роботі з екології.

Зокрема, з метою створення позитивних емоцій студентів ми організовували *уявні «прогулянки»*. Студентам пропонувалося заплющити очі та уявляти все, про що розповідатиме ведучий. Ефективність «прогулянки» залежала від умінь викладача інтонаціями, паузами, влучними епітетами, порівняннями передати відповідний настрій, викликати певні емоції. Під час «подорожі» увага слухачів приверталася до особливостей природних об'єктів, зокрема, до таких, що можуть обумовити негативні емоції у людини, неприязнь. Але ситуація розвивалася таким чином, щоб викликати позитивні емоції, захоплення або ж почуття жалю, співпереживання («зазирніть в очі бездомного собаки», «прислухайтесь, як звучить осінній дощ») тощо.

Важливу роль у сприйнятті навколишнього світу, за нашим висновком, має спостережливість. Здатність сприймати особливості об'єкту певним чином обумовлює і ставлення до нього. Для розвитку вміння студентів помічати найдрібніші деталі природних об'єктів та явищ було відібрано низку завдань ігрового характеру, завдань-змагань, спрямованих на *розвиток спостережливості*. Зокрема, ігри «Знайди відмінності», «Містер Х», «Хто найспостережливіший?», «Відгадай, де зроблено фото» та ін.

Наприклад, сутність гри «Хто найспостережливіший?» полягає у тому, щоб кожен учасник найбільш детально та влучно описав вигляд,

стан, у якому перебуває об'єкт, названий ведучим, та вказав найхарактерніші ознаки його на даний період. Доцільно, щоб учасники гри записували свої міркування на аркуші, а потім обмінялися ними із сусідами по парті для взаємної перевірки. Перемагає той, хто найбільше дасть точних характеристик об'єктів.

Застосування таких ігор сприяло розвитку не тільки здатності помічати особливості природних об'єктів, але й вміння вербально відтворювати характерні ознаки, властивості їх, стимулювало бажання спостерігати за природою, давало змогу усвідомити неповторність природних об'єктів.

Важливе значення у розвитку екологічної культури особистості мають знання про сутність, причини та наслідки екологічних проблем. Їх формуванню сприяє *аналіз фактів та ситуацій, у яких висвітлюються екологічні негаразди*. Алгоритм опрацювання кожної проблеми передбачав вирішення питань: у чому сутність проблеми, які її масштаби; що могло обумовити виникнення та розвиток проблеми; яким чином кожен із присутніх причетний до її розвитку; чи можна було б уникнути виникнення проблеми; які шляхи подолання цієї екологічної проблеми; що може зробити кожен із присутніх для її вирішення?

Така послідовність аналізу екологічних проблем давала змогу студентам усвідомити їх масштабність, виявити залежність виникнення та розвитку від діяльності людини чи суспільства в цілому, водночас, зрозуміти, що кожен може відповідним чином зменшити негативний вплив на навколишнє середовище. У результаті аналізу ситуацій студенти самостійно розробляли способи особистої участі у вирішенні екологічних проблем.

У дослідній роботі було організовано *підготовку повідомлень на екологічну тематику*, що спрямовувалося на розвиток когнітивного компоненту екологічної культури. З-поміж інших, перед студентами було поставлено завдання підготувати повідомлення на тему «Глобальні екологічні проблеми»: охарактеризувати одну із сучасних екологічних проблем, з'ясувати основні причини її виникнення та перспективи розвитку, окреслити можливі шляхи розв'язання. У підготовлених повідомленнях розглядалися проблеми парникового ефекту, руйнування озонового шару, зникнення видів флори та фауни, енергетичні, демографічні проблеми тощо.

Наступним етапом такої роботи була *підготовка студентами інформаційних лекцій* на теми «Екологічна ситуація в Україні», «Охорона довкілля – передумова розвитку суспільства», «Заповідними стежками України» тощо для учнів різного віку.

На заняттях екології нами використовувався *аналіз життєвих ситуацій екологічного змісту*, що демонстрували певні порушення правил

та норм поведінки у навколишньому середовищу, або випадків, у яких висвітлювався позитивний приклад поведінки людини у природі, якому варто наслідувати.

За змістом та сутністю проблеми усі ситуації було поділено на групи:

- ситуації позитивного прикладу поведінки людини у довкіллі;
- ситуації, де норми й правила поведінки у природі порушують рідні;
- ситуації, де правила поведінки у довкіллі порушуються «чужими» дорослими людьми;
- ситуації, що демонструють взаємодію дітей з об'єктами природи.

У ході дослідження нами обґрунтовано доцільність виокремлення ситуацій, у яких студент умовно ставав свідком або учасником подій і міг певним чином впливати на їх хід, та ситуації, де події відбувалися без його участі, можна тільки давати оцінку подіям, передбачати наслідки, визначати причини тощо.

Послідовність аналізу кожної ситуації була наступною: з'ясування сутності проблеми; визначення можливих причин її виникнення; прогнозування можливих наслідків; оцінка діяльності учасників ситуації; пошук альтернативних шляхів розв'язання проблемної ситуації.

Як свідчать результати нашого дослідження, аналіз модельованих ситуацій заохочував до аналізу власних дій та поведінки у довкіллі з точки зору їх екологічної доцільності, стимулював участь у природоохоронній роботі.

Ефективними методами поглиблення екологічних знань студентів виявилися *дискусії*. Перед учасниками дискусії ставилася конкретна проблема, з приводу якої вони висловлювали власні думки, аналізували, співставляли їх, уточнюючи та доповнюючи уявлення про сутність проблеми, спільно шукаючи варіанти вирішення.

На поглиблення теоретичних знань студентів щодо сутності, масштабів, причин та наслідків екологічних проблем було спрямовано *рольові ігри* на зразок «Міжнародної конференції з проблем гармонізації взаємостосунків людини й природи», «Семінару з питань вирішення енергетичних проблем у світлі загострення екологічної ситуації в Україні».

Під час занять з екології нами застосовувалася *демонстрація відеофільмів про природу та їх фрагментів*, що мала за мету збагачувати знання студентів про навколишній світ, про закономірності життя, розвивати інтерес до пізнання природи та до самих занять. До початку перегляду проводилися вступні бесіди, в яких повідомлялася мета демонстрації фільму. Водночас, кожен перегляд завершувався бесідою, у процесі якої студенти обмінювалися враженнями від сприйнятого, з'ясовували, що нового дізналися, які емоції, почуття викликав фільм, чи

змінилося ставлення до тих чи інших об'єктів природи. Отже, перегляд відеофільмів не був самоціллю чи розвагою, а сприяв розвитку складових екологічної культури студентів. На власному досвіді вони також ознайомилися з методичними прийомами застосування відеоматеріалів в екологічній освіті та вихованні школярів.

На різних етапах формувального експерименту нами використовувалися *ігрові методи*. Ігрова діяльність дає змогу впливати на мотиваційну сферу особистості, сприяла виробленню стійкого інтересу до розв'язання проблем навколишнього середовища [1, с. 14].

Усі ігри, розроблені нами з метою формування екологічної культури студентів, було умовно поділено на групи, відповідно до провідної мети та завдань, на досягнення яких спрямовано ту чи іншу гру.

1 група – ігри пізнавальні – мають за мету збагачення знань студентів про навколишній світ, взаємозв'язки у ньому, про причини екологічних проблем: «Екологічне лото», «Павутина», «Що? Де? Коли?», «Чи є в природі зайве?», «Життєвий шлях речей», «Битва з чудовиськом», «Всесвітній симпозіум».

2 група – ігри пошукові – передбачали оцінку та корекцію ставлення до об'єктів природи: «Телеграма», «Розкажи мені, любиш ти, чи ні», «Рекламна пауза», «Допоможи планеті». До цієї ж групи нами віднесено ігри-перевтілення: «Розповідь подарованої троянди», «Я, об'єкт природи», «Я, твоя Земля...» та ін. Учасники, готуючи монолог, виконуючи роль того чи іншого об'єкту, «проживали його життя», переживали його емоційний стан.

3 група – ігри практичного спрямування, що передбачали вироблення практичних умінь та навичок поведінки у довкіллі, розвиток уміння оцінювати екологічну доцільність практичної діяльності. Гра передбачала створення проблемної ситуації, що може трапитися в реальному житті, де дії учасників прямо чи опосередковано стосуються природи: «За що перед природою соромно», «Мій робочий день», «Відпочинок у лісі», «Готуймося до зустрічі гостей».

4 групу складала ігри-ситуації, у яких учасники ставали свідками *природонебезпечних агресивних дій інших, порушення ними правил поведінки*. Тому ігрову діяльність було спрямовано на розвиток активної природоохоронної позиції учасників. Кожна ігрова ситуація вимагала оцінки поведінки її учасників та пошук варіантів розв'язання створених протиріч. Під час розігрування ситуацій учасники мали певним чином відреагувати на дії інших.

Для ігор 3 та 4 груп нами використовувався метод ігрового моделювання ситуацій. Він передбачав наявність проблемної ситуації, її розігрування та розв'язання. Ігрове моделювання давало змогу об'єктивніше оцінити ту чи іншу проблему, що може виникнути у

реальному житті, розвивати вміння передбачати наслідки діяльності (власної та чужої), обирати найкращі шляхи розв'язання складних ситуацій та варіанти взаємодії з природою.

Своєрідним підсумком проведеної навчально-виховної роботи було залучення студентів до участі у «Тижні екології», впродовж якого проводилися різноманітні акції, спрямовані на закріплення вироблених якостей: інсценізації на екологічну тематику, конкурси, виставки тощо.

Серед індивідуальних завдань була підготовка фотозвітів та участь у фотоконкурсах на екологічну тематику. Щоб заохочувати студентів до такої роботи, їм попередньо демонструвалися фото деяких об'єктів, які вони мали нагоду бачити, зверталася увага на ті, які у повсякденному житті залишалися непоміченими, а на фото викликали захоплення. Отже, метою фотоконкурсу чи фотозвіту, насамперед, було повернути увагу студентів до природних об'єктів та продемонструвати красу чи спотвореність (як у випадку із ділянками, негативно зміненими людиною).

Нами проводилися конкурси плакатів на теми «Місто майбутнього», «Природа через 50». Проведення таких конкурсів сприяло усвідомленню значущості розв'язання екологічних проблем, примушувало задуматися над можливими наслідками необґрунтованої, з екологічної точки зору, діяльності людини в довкіллі.

Значний інтерес у студентів та викладачів викликав конкурс творчих робіт на тему «Я, Земля, звертаюсь до тебе, Людино». Наприклад:

Я – Земля. Я звертаюсь до тебе, Людино. Ти – одне із найдовіреніших створінь моїх. В тобі є сила, мудрість, краса, розум. Розум... Саме він би мав зробити тебе ідеальною істотою. Він тобі допомагав вижити у різні віки, у різні катастрофи. А що ж ти робиш тепер?

Я віддаю тобі все, що маю, але ти використовуєш все тільки для себе. І як? Залишаєш стільки відходів, що інші істоти страждають. Та й тобі від цього краще не стає!

Але скажу відверто: не забудь, ти – частина природи. Зруйнуєш її – погубиш себе. Задумайся, поки не пізно... (Владислав Г.).

Значний інтерес у студентів викликало ігрове завдання «Напиши SMS об'єкту природи». Необхідно було лаконічно і чітко передати своє ставлення, емоції до тих чи інших об'єктів природи. Наприклад:

Ялинко, вітаю Тебе із Новорічними святами! Ти знову Королева різдвяного балу. Але не свого життя.

Привіт, Новорічна Ялинко. Співчуваю. Але не можу допомогти.

Привіт, Новорічна Красуне! Дякую за свіжі пахучі гілочки! Вони принесли свято у мій дім!!!

Окрім усього означеного вище, студенти дослідних груп залучалися

до практичної діяльності екологічного змісту, до участі у природоохоронних акціях. Зокрема, під керівництвом викладачів в аудиторіях створювалися зелені куточки, цьому передувало вивчення особливостей їх мешканців із подальшим доглядом за ними. Студентів залучали до озеленення та прибирання прикріплених за групами територій поблизу навчальних корпусів. Спільно із працівниками Національного природного парку «Подільські Товтри» вони проводили насадження дерев та квітів на вулицях міста та на прилеглих територіях; здійснювалися акції з прибирання територій міських парків відпочинку тощо.

Формування екологічної культури студентів необхідно здійснювати як в аудиторній роботі під час вивчення екології, так і в позааудиторній навчально-виховній роботі, важлива роль належить комплексу розроблених із цією метою різноманітних форм та методів навчально-виховної роботи, спрямованих на формування когнітивної, мотиваційно-ціннісної, та діяльнісної складових екологічної культури особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельникова С. И. Игровые формы учебных занятий : учеб. пособ. / С. И. Мельникова, Л. М. Яворовская. – Х. : ХГУ, 1993. – 36 с.
2. Помету О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : А.С.К., 2005. – 192 с.